

تاریخچهٔ فلسفهٔ زمان

آدریان باردون

ترجمهٔ
حسن امیری آرا



نشر کردن

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
نشر کرگدن: تهران صندوق پستی ۱۷۱۶-۱۳۱۴۵
www.kargadanpub.com



نشر کرگدن

تاریخچه فلسفه زمان

نویسنده: آدریان باردون
مترجم: حسن امیری آرا
ویراستار: حسین شیخ‌رضائی
نسخه‌پرداز: عارفه خندق‌آبادی
مدیر هنری: سحر ترهنده
ناظر چاپ: علی محمدپور
لیتوگرافی: نقش سبز
چاپ و صحافی: ندای ایران
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۴۵۲-۲-۰
چاپ اول: ۱۳۹۵
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

فهرست

- ۱ ----- یادداشت نویسنده بر ترجمه فارسی
- ۳ ----- یادداشت مترجم
- ۷ ----- مقدمه: «زمان چیست» یعنی چه؟
- ۱۵ ----- ۱. زمان و تغییر
- ۳۷ ----- ۲. ایدئالیسم و تجربه
- ۶۳ ----- ۳. زمان و مکان - زمان
- ۹۵ ----- ۴. آیا زمان می‌گذرد؟
- ۱۳۳ ----- ۵. پیکان زمان
- ۱۵۱ ----- ۶. آیا سفر در زمان ممکن است؟
- ۱۶۳ ----- ۷. زمان و اختیار
- ۱۸۱ ----- ۸. آیا ممکن است عالم هیچ آغاز و پایانی در زمان نداشته باشد؟
- ۲۰۳ ----- سخن آخر: آیا «زمان چیست؟» سؤال غلطی است؟
- ۲۱۱ ----- نمایه

یادداشت نویسنده بر ترجمه فارسی

طبیعتِ زمان و تغییرِ طی هزاران سال از جمله موضوعات اصلی مورد توجه فلاسفه بوده است. فلاسفه متقدم یونان، همچون پارمنیدس و زنون الثایی، به طبیعتِ به ظاهر متناقضِ نمایِ تغییر به دیدهٔ شک می‌نگریسته‌اند: برای آنکه چیزی تغییر کند باید هم یک چیز باشد و هم چیزی دیگر؛ برای آنکه چیزی خلق شود باید هم باشد و هم نباشد.

فلاسفه مسیحی، همچون آگوستین اهل هیپو، و فلاسفهٔ مسلمان، همچون غزالی، مسئلهٔ گذر زمانی را در پیوند با مسئلهٔ ابدیت دنبال می‌کردند.

این مطالعات به وضوح در تلقی کانت از علیّت، معرفت و استدلال کلامی - جهان‌شناختی اثرگذار بود. کانت شیوهٔ تازه‌ای از تفکر دربارهٔ ایدئالیسم زمانی تأسیس کرد؛ هم‌زمان با اعتراضاتی که به تلقی واقع‌گرایانه نیوتن از مکان و زمان داشت، از رویکرد نیوتن به علم طبیعی دفاع می‌کرد.

توجه به فلسفهٔ زمان در قرن بیستم شتاب گرفت، چرا که تحولات جدید در فیزیک و علوم شناختی منجر به ابداعاتی در پدیدارشناسی، متافیزیک و منطق زمان شد. تحولاتی که در نظریهٔ نسبیت و فیزیک کوانتومی پدید آمده بود منجر به تلقی‌هایی بسیار باریک‌بینانه‌تر از مسائل بغرنج قدیمی مربوط به زمان در میان فیلسوفان شد.

امروزه در فلسفهٔ دانشگاهی هیچ حوزه‌ای پویاتر از فلسفهٔ زمان نیست.

انجمن‌های فعال بسیاری در جهان به این حوزه اختصاص دارد، که اگر بخواهیم نام برخی از آنها را ذکر کنیم باید به «انجمن فلسفه زمان» در آمریکای شمالی، «مرکز زمان» در استرالیا، و «مرکز فلسفه زمان» در ایتالیا اشاره کرد.

مسئله عمده در فلسفه زمان معاصر چگونگی آشتی دادن زمان آن‌گونه که در تجربه متجلی می‌شود (در قالب گذر رویدادها و تغییر دینامیک در تجربه) با زمان آن‌گونه که در علم به ما معرفی می‌شود (فیزیک مدرن زمان را به‌عنوان ترتیب استاتیک رویدادها، بدون گذشته، حال، یا آینده‌ای ذاتی، توصیف می‌کند) است. دیگر مسائل مربوط عبارت‌اند از سازگاری اختیار با تلقی علمی از زمان، دلیل جهت‌مندی ظاهری زمان و ارتباط میان علیت و زمان. برای نگارنده مایه افتخار است که شاهد ترجمه کتابش به زبان فارسی، این زبان ممتاز فیلسوفان و شاعران، است. در گاه‌شماری که فرهنگ فلسفی آکسفورد اخیراً از زمان زیست فیلسوفان منتشر کرده، نام زرتشت به‌عنوان نخستین فیلسوف ذکر شده است. فلسفه یونان باستان بسیار متأثر از سنت زرتشتی بوده است، درست همان‌گونه که تحولات فلسفی اروپا در قرون وسطی به‌شدت مرهون فیلسوفان مسلمان-ایرانی متأخری مانند ابن‌سینا و غزالی بوده است.

ایران جامعه فلسفی فعال و شناخته‌شده‌ای دارد. امیدوارم در آینده شاهد تعاملات علمی بیشتری میان دانشگاهیان ایران و هم‌تایان‌شان در دیگر نقاط جهان باشیم.

آدریان باردون

استاد فلسفه در دانشگاه ویک فورست

نوزده ژانویه ۲۰۱۶

یادداشت مترجم

هنگامی که به حوزه فلسفه زمان علاقمند شدم و در پی مطالعه بیشتر آن برآمدم به نکته غیرمنتظره‌ای برخورددم. در حالی که تحقیق و تأمل در باب زمان و فلسفه آن در غرب، به‌خصوص در قرن بیستم، دستخوش تحولاتی جدی بوده است، تا آنجا که راقم این سطور خبر دارد، تقریباً هیچ تک‌نگاری مهمی در این حوزه به فارسی تألیف یا ترجمه نشده است. مطالعات فلسفی در باب زمان، به‌خصوص در سنت فلسفه تحلیلی، ادبیاتی بسیار غنی در حوزه متافیزیک و فلسفه علم به‌وجود آورده است. از ویژگی‌های مهم این مطالعات فلسفی ارتباط عمیقی است که با دیگر حوزه‌های متافیزیک، از جمله علیت، وجود و اختیار برقرار کرده است. از سوی دیگر، مسئله زمان پیوندی ناگسستنی با پیشرفت‌ها و نظریات علوم فیزیکی دارد. همان‌گونه که نویسنده این کتاب نیز اشاره کرده است، نظریه‌پردازی در باب ماهیت زمان نمونه بارزی است از تأثیرات متقابل فلسفه و علوم فیزیکی، تعاملی که پیشگام آن ارسطو است و متفکران مهم دیگری، مانند نیوتن و اینشتین، از دنبال‌کنندگان آن بوده‌اند. نظام فکری این متفکران نمونه‌های درخور توجهی از داد و ستد میان فلسفه و فیزیک بوده است.

کتاب حاضر، همان‌گونه که از نامش نیز پیداست، نگاهی است به تاریخچه فلسفه زمان، از یونان باستان تا دوران معاصر. نوشتن کتابی کوتاه درباره

مسئله‌ای دشوار و پیچیده همچون زمان، تسلط و مهارت خاصی می‌طلبد که از عهده هر کسی بیرون است. با این حال، به نظر می‌رسد نویسنده کتاب، آدریان باردون^۱، به خوبی از عهده این کار برآمده و با نگاهی دقیق، و در عین حال موجز، مهم‌ترین آرا و نظریات درباره فلسفه زمان را بررسی کرده است. البته هنوز جزئیات و موضوعات بسیاری وجود دارد که بنا به ضرورت اختصار در این کتاب طرح نشده یا تنها به آنها اشاره‌ای شده است. خواننده علاقمند می‌تواند از طریق منابع معتبر و دقیقی که در انتهای هر فصل معرفی شده است، این موضوعات را با جزئیات بیشتر و به شکلی ژرف‌تر دنبال کند.

لازم به گفتن نیست که ترجمه کتاب در موضوعی که پیش از این سابقه تألیف یا ترجمه‌ای در زبان فارسی نداشته با دشواری‌ها و البته کاستی‌هایی همراه است. به همین دلیل بر خود لازم می‌دانم از استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر حسین شیخ‌رضائی برای ویراستاری اثر و راهنمایی‌ها و تذکرات‌شان در خصوص کاستی‌های ترجمه و نیز تلاش‌هایشان بابت آماده‌سازی و چاپ کتاب صمیمانه تشکر کنم. بدیهی است هرگونه اشکال و نارسایی در ترجمه به‌عهده این جانب است. امیدوارم ترجمه این اثر درآمدی به ترجمه آثاری مفصل‌تر در حوزه فلسفه زمان باشد.

۱. باردون رئیس انجمن فلسفه زمان (PTS) و استاد دانشگاه ویک فورست در آمریکا است. از جمله کارهای او در حوزه فلسفه زمان، در کنار مقالات متعدد، می‌توان به ویراستاری کتاب راهنمای فلسفه زمان (۲۰۱۳) و آینده فلسفه زمان (۲۰۱۲) اشاره کرد.

سپاس‌گزاری مؤلف

بابت نکات عمیقی که هیتر دایک^۱، کریگ کلندر^۲، ال. ناتان اوکلندر^۳، بری دیتون^۴، یوری بالاشو^۵، و اریک شلیسر^۶ در پیش‌نویس‌های این اثر در اختیارم قرار دادند بسیار سپاس‌گزارم. همچنین بابت نکاتی که شش منتقد گمنام و منتخب انتشارات آکسفورد طرح کرده‌اند، و نیز از گرگ کوک^۷، که سخاوتمندانه مشکلاتی را از پیش رویم برداشت، کمال تشکر را دارم.

من از این کتاب در چندین دوره‌ای که اخیراً در موضوع فلسفه مکان و زمان داشته‌ام به‌عنوان متنی درسی استفاده کرده‌ام. بابت بازخوردهایی که از دانشجویانم دریافت کرده‌ام بسیار سپاس‌گزارم.

ماریکا آندروود^۸ مهربانانه تصاویر کتاب را به‌شکل دیجیتال تهیه کرد. خلاقیت و استعداد او در طراحی موجب بهتر شدن این تصاویر از جنبه‌های مختلف شده است.

همسر، یانا لوین^۹، دست‌نویس کتاب را بارها مطالعه کرد، نواقص کتاب را یافت و نکات مفیدی در اختیارم قرار داد.

1. Heather Dyke

4. Barry Dainton

7. Greg Cook

2. Craig Callender

5. Yuri Balashov

8. Marica Underwood

3. L. Nathan Oaklander

6. Eric Schliesser

9. Hanna Levin

مقدمه

«زمان چیست» یعنی چه؟

چه چیز زمان را تا این اندازه مرموز کرده است؟ ممکن نبود زمان، بیش از این، بخشی آشنا و بنیادین از وجود ما باشد؛ اما با این حال، به محض اینکه تفکر درباره آن را واقعاً آغاز کنیم، درمی‌یابیم که هیچ موضوع دیگری رازآلودتر و وصف‌ناپذیرتر از زمان نیست. 'وصف‌ناپذیر' به خصوص تعبیر خوبی برای توصیف زمان است: 'فراتر از کلمات'. دست‌یازیدن به تفکر درباره زمان دشوار است، چرا که حتی به زبان آوردن افکارمان در این باره دشوار است. به مسئله بنیادی زمان در طول تاریخ ثبت‌شده بسیار توجه شده است. دو واقعیت اساسی در این خصوص وجود دارد که اکثریت مردمان درباره آن توافق دارند. نخست، ما رویدادها را چنان تصور می‌کنیم که گویی در ترتیب خاصی آرایش یافته‌اند؛ اینکه اکنون چه چیز در حال وقوع است، به این بستگی دارد که ما کجای این ترتیب قرار گرفته باشیم. دوم، ما رویدادها را به شکلی تصور می‌کنیم که در حال به وجود آمدن و از بین رفتن‌اند و در طول زمان، یا در زمان، دست‌خوش تغییر می‌شوند. (به بیانی غیردقیق، ما برای ردگیری جنبه نخست از تقویم و برای ردگیری جنبه دوم از ساعت استفاده می‌کنیم.) اما به نظر می‌رسد این دو خصوصیت زمان با هم در

تعارض‌اند: اگر رویدادها در ترتیبی آرایش یافته‌اند، چگونه می‌توان گفت به وجود می‌آیند و از بین می‌روند؟ آیا گذر زمان واقعیت دارد، یا صرفاً جنبه‌ای ذهنی از تجربه ما است؟ اصلاً چگونه می‌شود رویدادی 'در' زمان قرار گیرد؟ به‌طور شهودی مشخص است که توضیح این امر که توصیف زمانی جهان واقعاً به چه معناست، بسیار دشوار است.

این چیستان بنیادین راه به چند مسئله فرعی دیگر می‌برد. ماهیت تجربه ما از زمان چیست؟ چه چیز به زمان جهت می‌دهد؟ آیا سفر در زمان ممکن است؟ آیا آینده نامعین است و آیا انتخاب‌های ما [در تحقق آینده] نقش دارد؟ آیا زمان آغازی دارد، و اگر آری، چگونه؟

این کتاب به فلسفه زمان می‌پردازد. ممکن است به درستی این سؤال طرح شود که میان رویکرد فلسفی به زمان و رویکردهای علمی، روان‌شناختی، جامعه‌شناختی، ادبی یا دیگر رویکردها به این موضوع چه تفاوتی وجود دارد. برای پاسخ به این پرسش لازم است مختصراً ببینیم فلسفه چیست.

صادقانه بگوییم، فلاسفه عموماً از اینکه از آنان خواسته شود چیستی فلسفه را توضیح دهند وحشت دارند. بخشی از این مشکل ناشی از آن است که فلسفه بیشتر نوعی فعالیت است - یعنی فعالیت تفکر فلسفی - و نه یک موضوع. به همین جهت، نشان دادن آن ساده‌تر است تا تعریفش. بر خلاف فیزیک، ریاضیات، مطالعات ادبی، مطالعات دینی یا تقریباً هر حوزه تحقیق دیگری، فلسفه موضوع مطالعه منحصربه‌فرد و مختص به خود ندارد. برای مثال، یک تحقیق فلسفی ممکن است درباره علم، ریاضی، هنر یا دین باشد. اما در واقع، وجه تمایز فلسفه نوع سؤالاتی است که در آن پرسیده می‌شود. فیلسوفان پرسش‌هایی بنیادین می‌پرسند (مثلاً پرسش‌هایی درباره علم: تبیین علمی چیست؟ علیت چیست؟ چه قلمرویی برای مطالعه تجربی مناسب است؟). فیلسوفان همچنین پرسش‌هایی در باب هنر می‌پرسند: زیبایی چیست؟ و چه چیز اثری هنری به حساب می‌آید؟

سوگیری نادرستی وجود دارد مبنی بر اینکه فیلسوفان دوست دارند در همه چیز شک کنند و غرق در سؤالات بی‌پاسخ شوند. دست‌کم تا آنجا که به